

Hana PACLOVÁ¹

OSUD TECHNICKÝCH PAMÁTEK ZAMĚŘENÝCH NA TĚŽBU UHLÍ V OSTRAVĚ

FATE OF TECHNICAL MONUMENTS FOCUSED ON COAL MINING IN OSTRAVA

Abstrakt

Příspěvek nabízí pohled do historie vzniku důlních areálů v Ostravě, seznámí s jejich rozvojem, činností a současným stavem. V průběhu své existence prošly důlní areály několika stavebními úpravami, změnily svá jména. Po ukončení činnosti je osud mnohých z nich nejistý, některé již neexistují. Vzhledem k tomu, že mnohé z nich jsou technickými kulturními památkami, je žádoucí jejich zachování a při obnově je nutné postupovat v souladu s platnými právními předpisy v ČR.

Klíčová slova

Důl, technická památka, konverze, nová funkce.

Abstract

Post offers an insight into the history of mining sites in Ostrava, their development activities and current status. During its existence, the mining areas have undergone several reconstructions and have changed their names. Following the closure of the fate of many of them uncertain, some already exist. Given that many of them are technical monuments, it is desirable for the conservation and restoration must proceed in accordance with applicable laws and regulations in the country.

Keywords

Mine, technical monument, conversion, new features.

1 VLIV ROZVOJE HORNICTVÍ NA ROZKVĚT MĚSTA

Současná Ostrava je městem, které vzniklo z původního feudálního městečka, kde převažovalo zemědělství a řemesla, na základě objevu uhlí a s tím spojeným rozvojem těžebního a hutního průmyslu.

Již v mladopaleolitické době bylo objeveno uhlí na Landeku v Petřkovicích, další zmínky jsou z 15. století, později v 2. polovině 18. stol. byl učiněn nález v Polské Ostravě v údolí zvaném Burňa. Písemně jsou první nálezy uhlí dokumentovány v roce 1753, důlní těžba začala v roce 1782 na Landeku. Rozkvět důlní činnosti na Ostravsku se datuje od 2. poloviny 19. století. Do té doby byla Ostrava jedním z nejmenších měst na Moravě. V Ostravě v té době žilo okolo 1150 obyvatel. Vzestup města mohl nastat pouze za pomoci mimořádných zásahů. Nález uhlí a počátek průmyslové revoluce dal vzniknout i hutím a dalším zařízením, které s těžbou uhlí souvisí. Nastal nebývalý rozvoj uhelného a těžkého průmyslu, který byl spojen i s technickými změnami ve výrobě železa. Rozvoj průmyslu a dopravy v 19. století se tak staly hlavními městopornými prvky, neboť výstavba těchto závodů s sebou přinesla potřebu ubytovat pracovníky a řemeslníky, kteří se podíleli na výstavbě závodů a později nutnost ubytování zaměstnanců a zajištění dopravního spojení mezi prací a

¹ Ing. arch. Hana Paclová, Katedra městského inženýrství, Fakulta stavební, VŠB-Technická univerzita Ostrava, VŠB - Technická univerzita Ostrava, Fakulta stavební (FAST), Ludvíka Poděště 1875/17, 708 33 Ostrava - Poruba, tel.: (+420) 597 321 1935, e-mail: hana.paclova@vsb.cz.

bydlením. V roce 1880 měla Ostrava 13 448 obyvatel, z nichž 57 % pracovalo v průmyslu a v roce 1910 pracovalo v průmyslu již 24,2 tis. zaměstnanců.

Na přelomu 19. a 20. století byla Ostrava jedním z největších průmyslových měst v Rakousku-Uhersku. Bylo to i díky tomu, že Ostrava byla poměrně brzy napojena na železnici, čímž se podstatně urychlila doprava materiálů potřebných pro další rozvoj průmyslu. Z tohoto výčtu je patrné, že největší vliv na rozvoj města mělo objevení uhlí a s tím spojený rozvoj těžkého průmyslu-zejména výstavba hutí a strojírenských závodů. To s sebou přineslo rozvoj dopravy, obchodu a živnostenského podnikání, finančního podnikání, školství, bydlení a dalších služeb pro obyvatele.[1]

Největší zastoupení z druhů průmyslu ve městě má tedy průmysl těžební - uhelné doly. Když bychom se pokusili je všechny vyjmenovat, došli bychom k číslu cca 50. V OKR bylo v letech 1986-1997 evidováno 51 stavebních technických památek zaměřených na hornickou činnost, z toho 32 již bylo s ukončenou činností a 19 činných. Když bychom se pokusili vyjmenovat ty nejdůležitější, dozvěděli bychom se, že se v Ostravě nacházely a nachází (vyjmenování je provedeno podle dostupných zdrojů a podle toho, jaké byly v době činnosti užívané názvy):

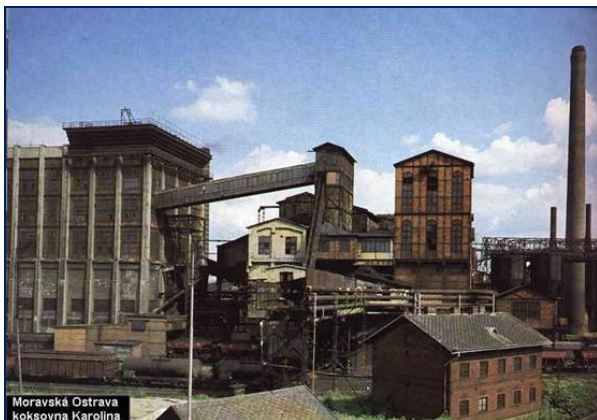
Jaklovecká dědičná štola, dědičná štola Barbora, Jáma Jindřich, Důl Vilém, Jáma č. 2, Jáma Terezie/Petr Bezruč, Jáma Trojice, Jáma Prokop, Jáma Luční, Jáma Ferdinand, Důl Ida, Důl Viktoria/Rudý říjen 2, Jáma Michal, Důl Michálka/Jan Nepomucký, Důl Jan Maria, Jáma Petr a Pavel, Jáma Hermenegild/Zárubek, Jáma Šalomoun, Důl Josef, Důl Karolina, Důl Antonín, Důl Hlubina, Důl Anselm/Eduard Urx, Jáma Salma, Důl Oskar, Důl Hubert, Důl Alexander, Důl Ignát/Jan Šverma, Jáma Louis/Důl Jeremenko, Jáma František, Důl Jiří, Důl Ludvík, Důl Odra a další [5]

A v jakém stavu jsou tyto areály dnes? Po etapě restrukturalizace průmyslu, která s sebou přinesla útlum těžební činnosti a hromadné zavírání dolů v 90. letech 20. stol., bylo mnoho důlních areálů Ostravska demolováno, některé jsou opuštěné, některé slouží jiným výrobním účelům a pro některé se podařilo najít novou funkci. Těch je bohužel ve srovnání se zeměmi západní Evropy zatím velmi málo.

2 DOLY ZANIKLÉ

Podíváme se nejprve na ty zaniklé-tedy buď srovnané se zemí nebo se zachováním některé části z areálu (těžní věž nebo jeden objekt s využitím pro jiné účely). Mezi nejznámější patří:

- důl Jindřich - v centru Ostravy, na ul. Nádražní - areál demolován v roce 1963, zůstala zachována pouze těžní věž;
- důl Karolina - v centru Ostravy, u Frýdlantských mostů, těžba ukončena v roce 1933, poté zůstal provoz koksovny a chemického závodu Ostravit- do roku 1972, pak byl areál na konci 80. let 20. stol. demolován celý;
- důl Jiří - Přívoz, v roce 1949 provoz zastaven, v roce 1952 jámy zasypány, v současnosti je zachována těžní budova;
- důl Šalomoun - v centru Ostravy, za divadlem A. Dvořáka- demolován v letech 1973-74 celý;
- důl Ida - Heřmanice, areál zlikvidován mimo objekt strojozny, která dnes slouží pro věznici Heřmanice;
- důl Viktoria - Heřmanice-v roce 1998 byl zlikvidován celý areál;
- důl Hermenegild - Slezská Ostrava, těžba ukončena v roce 1992, jáma zasypána, těžní věž odstřelena a celý areál zlikvidován v roce 1998.[2],[6].

Obr. 1: Bývalý důl Karolina
(dnes území určené pro novou výstavbu)

Obr. 2: Těžní věž dolu Jindřich

3 DOLY S UKONČENOU ČINNOSTÍ, BEZ VYUŽÍVÁNÍ

Další skupinou jsou areály, které ukončily těžbu a zůstaly opuštěné, vydané napospas vandalům a jiným kriminálním živlům. K těm patří:

- důl Trojice-Slezská Ostrava, provoz ukončen v roce 1975, areál opuštěn. Pro nové využití bylo zpracováno několik studií, zaměřených na rekreaci, nikdy nebyl nalezen investor;
- důl Petr Bezruč-Slezská Ostrava, těžba ukončena v roce 1992, část areálu demolována, zbývající tři objekty původního dolu prohlášeny za kulturní památky. Stavebně novější budovy využívány. V současné době zpracovány studie na využití – vznik nového společensko-kulturního centra Slezské Ostravy;
- důl Ignát/Jan Šverma – Mariánské Hory, těžba ukončena v roce 1994, od té doby budovy areálu postupně bourány, dnes zachovány šachetní budova s těžní věží, která sloužila jako jáma větrní, budova ventilátoru a budova strojovny. Objekty nevyužívány;
- důl Hubert-Hrušov, v roce 1973 byla ukončena těžba, v roce 1992 jámy zasypány, z původního areálu zůstala zachovaná strojovna a budova mechanických dílen;
- důl Oskar – Petřkovice, těžba ukončena v roce 1967, důl byl zcela uzavřen v roce 1997. Z areálu zůstaly zachovány 4 objekty (šachetní budova, správní budova a koupelny, dílny a vrátnice), které jsou z části nevyužívány a v části sídlí podnik Sběrné suroviny.[2],[6].

4 DOLY, KTERÉ NAŠLY NOVOU FUNKCI

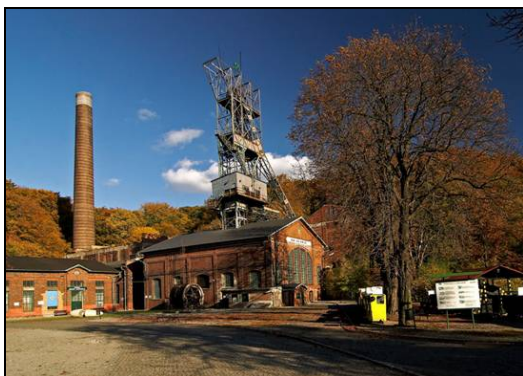
Poslední skupina je tvořena areály, které našly novou funkci a jsou využívány, popřípadě jsou v současné době stavebně upravovány. Sem patří:

- důl Jan Maria – Hranečnick, těžba byla ukončena v letech 1963-1964, v současné době je areál po konverzi a slouží jako hotel a restaurace s doprovodnými funkcemi;
- důl Anselm/Hornické muzeum - Petřkovice, těžba ukončena v roce 1991, muzeum vzniklo již v roce 1987, od roku 1992 začíná budování muzea, v roce 1993 je muzeum otevřeno pro veřejnost. V současné době obsahuje areál i spoustu dalších doprovodných funkcí, je zde pořádáno velké množství sportovních, kulturních a společenských akcí.
- důl Michal - Michálkovice, těžba ukončena v roce 1993, dnes areál využíván jako instalovaný objekt s prohlídkovou trasou a pracoviště NPÚ Ostrava-oddělení technických památek;

- důl Alexandr – Kunčičky, těžba byla ukončena v roce 1992. V areálu se zachovanými budovami povrchových pracovišť dnes sídlí několik soukromých firem s podnikáním v lehkém průmyslu a v oblasti služeb a Charita Sv. Alexander, objekty se postupně opravují;
- důl Hlubina – Moravská Ostrava, těžba byla ukončena v roce 1991, v současné době probíhá postupná rekonstrukce jednotlivých budov. Část areálu je navržena pro využívání jako prohlídková trasa, část budov bude mít novou funkci.[2],[6].

Obr. 3, 4: Důl Jan Maria, Ostrava-Hranečnick - přestavba bývalého dolu na hotel a restauraci

Obr. 5, 6: Důl Anselm/Eduard Urx, Ostrava - Petřkovice, dnes Hornické muzeum s prohlídkovou trasou, možností sfát do původních slojí a expozicí báňského záchranářství

Jak je zřejmé z výčtu, v současné době se podařilo z celkového množství důlních areálů najít jen pro malou část nové komplexní využití. Dva areály jsou zaměřeny na osvětu a muzejnictví, jeden je využíván komerčně, jeden pro sociální účely a poslední jmenovaný by měl být součástí projektu konverze s využitím pro společensko-kulturní středisko.

5 ZHODNOCENÍ SOUČASNÉHO STAVU DŮLNÍCH AREÁLŮ A JEJICH MOŽNÉ PERSPEKTIVY ROZVOJE

Mnohé z těchto objektů jsou zapsány pro své kvality jako technické kulturní památky, v mnohých bychom našli ještě i zachované technologické zařízení. Tyto stavby se pro své památkové hodnoty staly nedílnou součástí kulturního bohatství naší společnosti, mají vliv na pochopení

civilizačního vývoje, reprezentují vyspělost v oblasti vědecko-výzkumné, architektonické, umělecké a sociální. ČR se v počtu technických památek zařadila po bok nejvyspělejších států zejména v oblasti hornictví, hutnictví a vodohospodářství. Dokazuje to soubor unikátních technických památek obsahující větrnou jámu Vrbici, Důl Michal a areál Dolu Hlubina a vysokých pecí Vítkovických železáren, který je navržen na prohlášení za památku UNESCO. [4]

Ostravsko počtem dolů není možné přirovnat k žádnému z regionů v ČR, v zahraničí pak můžeme jistou obdobu najít v Polsku – v oblasti hornoslezské pánve, kolem měst Walbrzych a Nowa Ruda, dále pak ve městech Pavlovice, Jastrzebie-Zdroj, Raciborz a Suszec a v Německu – v oblasti Severního Porýní-Vestfálska a Porúří.

V Ostravě se vzhledem k velkému počtu památek těžebního průmyslu bude těžko hledat využití pro všechny areály. Na řadu musí přijít jejich vyhodnocení z hlediska jejich kvality a výjimečnosti. Největší šanci na záchranu mají areály, které jsou prohlášeny za kulturní památky.

6 PRÁVNÍ PROSTŘEDÍ PRO PAMÁTKOVOU OCHRANU TĚCHTO AREÁLŮ

Pro mnohé z ostravských technických památek bylo záchranou před demolicí jejich navržení na zápis do seznamu nemovitých kulturních památek.

Prohlašování za kulturní památku se děje podle zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči ve znění pozdějších předpisů a podle prováděcí vyhlášky č. 66/1988 Sb., kterou se provádí památkový zákon. Památkový zákon nejen stanoví průběh prohlašování věcí za kulturní památky, ale rovněž stanoví orgány státní památkové péče a definuje jejich činnost. Ukládá rovněž vlastníkům kulturních památek povinnosti, které musí splnit při jejich opravách a užívání. Nedílnou součástí je také stanovení postihů za nedodržování tohoto zákona. Dalším právním předpisem je zákon č. 500/2004 Sb., správní řád, který určuje průběh prohlašování, stanoví účastníky řízení a v neposlední řadě je to i zákon č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu a to v § 18 – „Územní plánování ve veřejném zájmu chrání a rozvíjí přírodní, kulturní a civilizační hodnoty území, včetně urbanistického, architektonického a archeologického dědictví. Přitom chrání krajinu jako podstatnou složku prostředí života obyvatel a základ jejich totožnosti. S ohledem na to určuje podmínky pro hospodárné využívání zastavěného území a nezastavitelných pozemků“. Dále je to § 90- „V územním řízení stavební úřad posuzuje, zda je záměr žadatele v souladu: b) s cíli a úkoly územního plánování, zejména s charakterem území, s požadavky na ochranu architektonických a urbanistických hodnot území“.[3]

7 ORGANIZACE, KTERÉ SE ZABÝVAJÍ OCHRANOU TECHNICKÝCH PAMÁTEK

V ČR v současné době působí několik organizací, zabývajících se problematikou ochrany průmyslového dědictví. Jsou to:

- Sekce ochrany průmyslového dědictví - založená v roce 1987 v Praze, vznikla jako základna pro zodpovězení otázek souvisejících s historií a rozvojem průmyslového dědictví, jako možnost hledání odpovědi na znovuoživení těchto památek a měla podněcovat zájem o tuto skupinu památek. Její funkcí bylo objevovat, shromažďovat a publikovat technické památky- odborné články vycházely a vycházejí v časopise FORUM. Sekce se stala jedním z mnoha členů TICCIH (Mezinárodní komise pro ochranu průmyslového dědictví), a tím získala granty na podporu výzkumu průmyslových památek.
- Kolegium pro technické památky při ČKAIT (Česká komora autorizovaných inženýrů a techniků) a ČSSI (Český svaz stavebních inženýrů) vzniklo za účelem popularizace záchrany průmyslového dědictví.
- VCPD (Výzkumné centrum průmyslového dědictví) - založeno v roce 2002 při ČVUT v Praze. Jeho cílem je mapovat a vyhodnocovat průmyslové dědictví po restrukturalizaci průmyslových staveb v ČR. Výsledkem činnosti je sestavení registru průmyslového dědictví

ČR. Význam Registru (v digitální prezentaci) jako nástroje pro uchování průmyslových staveb je především v tom, že umožňuje při vlastním výzkumu spolupráci mezi profesionálními a amatérskými znalci a studenty. Tato databáze je propojena i se systémem GPS a tak je možné použít nasbírané informace také v oblasti rozvoje turistického ruchu - pro sestavení nabídky tradičních cílů turistiky nebo sestavení tras alternativní turistiky.

Vedlejším produktem je publikační činnost. VCPD spolupracuje s širokým okruhem externích odborníků a s vysokými školami - dochází tak k propojení teorie a praxe. Výstupy této organizace tak jsou v oblasti vědecké, pedagogické, odborně-osvětové a prezentační. [7]

Velkou osvětou jsou od roku 2001 pravidelně pořádané akce s názvem Bienále technických památek Industriální stopy, které se pořádají co 2 roky. Bienále má za úkol seznámit nejen odborníky, ale i širokou veřejnost s problematikou zachování technických a průmyslových památek. Bienále má část teoretickou - tedy odborný seminář se zahraniční účastí a doprovodnou - odborné exkurze po průmyslových památkách. Ve městech, kde probíhají odborné exkurze je plánováno v souběhu spoustu dalších akcí na podporu zachrany historického technického dědictví.

8 JAKÉ JSOU TEDY MOŽNOSTI PRO NOVÉ VYUŽÍVÁNÍ OPUŠTĚNÝCH DŮLNÍCH AREÁLŮ?

Pro hledání nového využití existuje několik možných postupů, které se používají u nás i v zahraničí. Jsou to:

- zachování památek v intaktní podobě i s původním technologickým zařízením a doplněním funkcemi a službami pro návštěvníky (nejsnazší řešení) – tzv. autentická památka;
- vytvoření skanzenu či muzea z přenesených exemplářů-vytržením z původního prostředí však dojde ke ztrátě informační historické hodnoty;
- konverze památek:
 - demolice;
 - výběr typických reprezentantů s cílem jejich neinvazivní konverze (zachování historických znaků-bez nového využití) a demolice ostatních. Stavba je zachována v původním stavu (někdy bývá označován jako tzv. poslední pracovní den), obvykle slouží jako památka technických, technologických a civilizačních znaků daného období;
 - nové využití-úprava historických objektů, zachování původní atmosféry, změna funkce. Jsou provedeny úpravy, nutné pro nový účel stavby, ale projevuje se snaha zachovat charakteristické prvky objektu (např. režné zdivo, typická okna, etc.). Vzniká nové dílo, spojující v sobě staré a nové části. Velmi záleží na přístupu všech zúčastněných a invenci architekta, aby novým návrhem byly podtrženy historické stavby a nově doplněné tvořily pozadí;
 - rozsáhlé urbanistické projekty velkých průmyslových území. V poslední době se stále častěji objevují studie na řešení ploch s velkou rozlohou. Cílem je jejich integrace do struktury města, okolí. Jsou tak vytvářeny například polyfunkční městské čtvrtě[3].

Nejvíce užívané možnosti přeměny těchto památek jsou:

- muzea,
- umělecké galerie,
- společenská, zábavní a nákupní centra,
- moderní kanceláře,
- umělecká studia,
- knihovny a prostory pro podnikání.

9 ZÁVĚR

Pro Ostravu znamenal rozvoj těžby uhlí a hutí nebývalý rozvoj. Spolu s průmyslem se postupně začaly rozvíjet všechny další funkční složky města. Je proto nanejvýš nutné, aby tyto technické památky zůstaly zachovány v obraze města, aby se staly neoddelitelnou součástí historie vzniku města, aby pro další generace byly připomínkou toho, že Ostrava byla městem dolů a hutí. Je pravdou, že před 30 lety nikoho nenapadlo budovy spojené s těžbou a zpracováním uhlí chránit. Spousta obyvatel si ještě i dnes myslí, že průmyslové areály jsou jizvou ve tváři města, bohužel si ve své podstatě neuvědomují, jak moc tyto objekty dotváří právě charakter průmyslového města, kterým Ostrava bezesporu byla a pořád ještě je. V Ostravě by demolice významných hornických areálů představovala likvidaci kulturní historie, paměti města a především ztrátu vlastní identity. Je škoda, aby dominanty těžních věží byly nahrazeny billboardy a poutači zahraničních obchodních řetězců, kterými je město postupně zahlcováno a jejichž budoucnost je nejistá...

Obr. č. 7 - Poutač obchodního řetězce Kaufland

Průmyslová města bez místně typických a charakteristických prvků – v tomto případě těžních věží, působí podobně jako masově stavěná sídliště, která se od sebe v mnoha městech evropských států vůbec neliší. Jejich obyvatelé jsou pak jako lidé bez domova.

Navíc většina těchto opuštěných důlních areálů se nachází v blízkosti žijících městských struktur. Snahou jednotlivých městských obvodů by tak mělo být zapojit tyto nevyužívané areály do okolí a najít pro ně vhodné využívání. Z hlediska dalšího vývoje města tvoří tyto plochy významný rozvojový potenciál a jejich konverze by měly přispět k oživení ekonomického růstu města. Město se postupně musí naučit pracovat s těmito opuštěnými areály a průmyslovými památkami jako s povinnou složkou pro rozhodování o jejich využití. Při plánování konverze by se mělo rovněž počítat se širšími územními vazbami - sídelními, regionálními či celorepublikovými. Pro zachování průmyslové památky platí:

- při rozhodování, zda zachovat nějakou historickou budovu či areál, je nutné se vyhnout posuzování z pohledu profesionála. Nejdříve prozkoumejte lidskou hodnotu;
- než začnete dále hodnotit, snažte se pochopit společenský a kulturní kontext objektu;
- využijte technické a obchodní dovednosti k vyřešení a obhájení projektu;
- buďte neústupní a nevzdávejte se¹.

LITERATURA

- [1] Kolektiv autorů, *Dějiny Ostravy*, vydalo nakladatelství Sfinga, Ostrava, 1993, ISBN 80-85491-39-7.
- [2] ZDAŘILOVÁ, R., PACLOVÁ, H., MATĚJ, M., BOROVCOVÁ, A., *Technické památky v Ostravě*, Repronis, Ostrava 2007, ISBN 978-80-7329-157-0.
- [3] Kolektiv autorů, *Regenerace průmyslových ploch, II. díl*, připravovaná skripta FAST VŠB TU-Ostrava.
- [4] MATĚJ, M., RYŠKOVÁ, M.: Kulturní dědictví Vítkovických železáren, časopis *Zprávy památkové péče*, roč. 59, 1999, str. 31-39.
- [5] *Historie českého a slovenského hornictví*. Webové stránky. [on-line]. < <http://www.hornictvi.info> >.
- [6] *Ostravaci – novinky, historie a dění obyvatel Ostravska*. Webové stránky. [on-line]. < <http://www.ostravaci.cz> >.
- [7] *Výzkumné centrum průmyslového dědictví FA ČVUT v PRAZE*. Webové stránky. [on-line]. < <http://vcpd.cvut.cz> >.

Oponentní posudek vypracoval:

Prof. Ing. Vítězslav Zamarský, Vysoká škola podnikání, a.s. Ostrava, vedoucí Katedry podnikání a managementu v životním prostředí.

Ing. Jitka Koščáková, MSK, Odbor územního plánování, stavebního řádu a památkové péče, vedoucí oddělení památkové péče.

¹citace Martin Stockley: Važme si svého historického dědictví, str. 99, publikace *Ve vzduchoprázdnu-mezi profesionály a amatéry*.